

**G O D I Š N J A K
G R A D S K O G
M U Z E J A**

broj 6

V A R A Ž D I N 1 9 8 1

Uredništvo:

Libuše Kašpar, Miroslav Klemm, Marina Šimek, Ivanka Štager, Jasna Tomičić

Za nakladnika:

Jasna Tomičić

**U povodu 800-obljetnice grada Varaždina i 40-godišnjice ustanka naroda i
narodnosti SFR Jugoslavije**

Lektura i prijevod:

Bosiljka Paska (hrvatski)

Silvija Šamarija (njemački)

Ivy Kugli-Lentić, Marina Šimek, Ladislav Šaban

Dubravka Reicher-Milosavljević (engleski)

Godišnjak je tiskan u 1000 primjeraka

Pokroviteljstvo NIŠRO Varaždin

Tisak:

NIŠRO Varaždin

OSVRT NA DVA NALAZA KELTSKOG NAVALNOG ORUŽJA

U fundusu Arheološkog odjela Gradskog muzeja zastupljen je materijal gotovo svih perioda prethistorije i rane historije; taj široki dijapazon obuhvaća nalaze od ašelenske kulture donjeg paleolitika pa sve do slavenskih nalaza razvijenog srednjeg vijeka. Svako razdoblje evolucije čovjeka koji je obitavao u ovom kraju, njegovog historijskog i ekonomskog razvoja, socioloških i kulturoloških promjena, dokumentirano je raznolikim arheološkim materijalom. Međutim, s obzirom na neistraženost arheoloških lokaliteta, a i malobrojnost postojećih nalaza, najnepotpunije je naše poznavanje mlađeg željeznog doba sjeverozapadne Hrvatske. Keltsko-latenska kultura varaždinskog područja zastupljena je nekolici- nom fragmenata keramike, s dva fragmenta staklenih rukavica te dva primjerka oružja o kojima će ovdje biti riječ. Očigledno je da na temelju ovako malobrojnih nalaza nije moguće pratiti razvoj ovog geografskog područ- ja u vrijeme mlađeg željeznog doba.

Od spomenutih nalaza svega je nekoliko fragmenata keramike pribavljeno arheološkim iskopavanjem, tako da i uvjeti nalaza znatno smanjuju vrijednost dokumentarnosti predmeta latenskog obilježja. Arheološki odjel Gradskog muze- ja vodio je doduše arheološka istraživanja, no kontinuirana terenska djelat- nost odvijala se uglavnom između 1950. i 1960. godine kada je glavno područje istraživanja bila spilja Vindija — bez sumnje najpoznatiji paleontološko-arhe- ološki lokalitet sjeverozapadne Hrvatske, ali i lokalitet koji je upravo latenskih nalaza dao vrlo malo. Nakon 1960. godine terenska djelatnost varaždinskog muzeja u naglom je opadanju, da bi unatrag nekoliko godina ponovo živnula. S obzirom na, u novije vrijeme češća, probna i sistematska iskopavanja, mo- žemo očekivati da ćemo s vremenom raspolagati podacima o novoootkrivenim nalazištima mlađeg željeznog doba te da ćemo doći do materijala značajnog za poznavanje keltsko-latenske kulture u varaždinskom kraju, odnosno u sje- verozapadnoj Hrvatskoj.

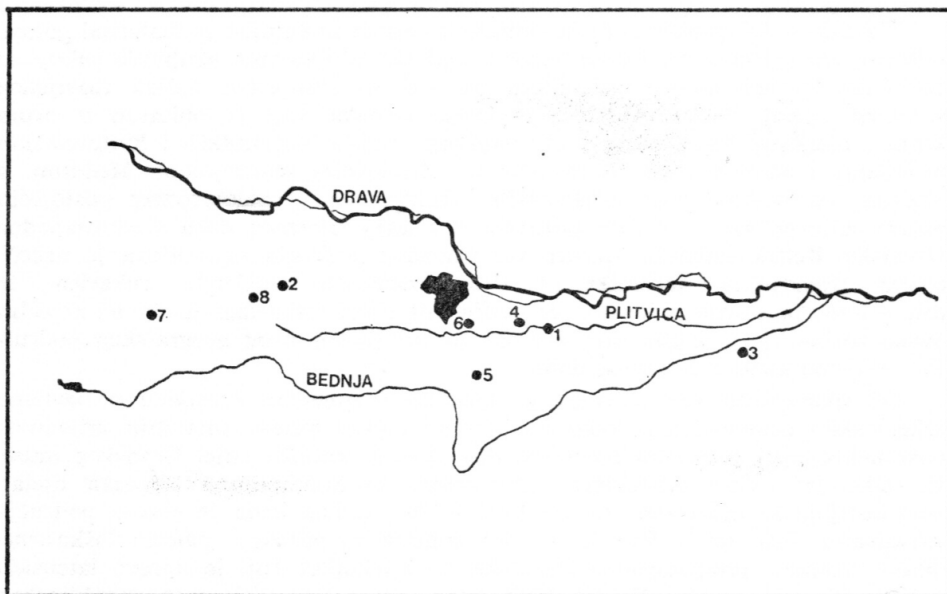
U svakom slučaju, uzrok manjkavom poznavanju ovog perioda očigledno je stanje istraženosti, pa i dr. J. Brunšmid piše u jednom članku još 1900. god.: »Znademo, da su hrvatsko Zagorje i Slavonija u neolitičko i bronsano doba mogli da hrane dosta znatna broja svijeta, pa stoga nije vjerojatno, da bi ti krajevi od jedared bili opustjeli, te kroz mnogo stotina godina bili ili ni- kako ili sasna slabo napučeni.« (J. BRUNŠMID, 1900, 70).

Nalazišta s kojih potječu latenski nalazi, a oni su slučajni, površinski i do- biveni iskopavanjima, jesu slijedeći (sl. 1):

1. Južno od sela BARTOLOVEC, općina Varaždin, nedaleko istraživane villae rusticae, nađen je 1954—1955. godine u korite Plitvice željezni mač uložen u

korice. Mač su pronašli prilično duboko u koritu radnici Vodne zajednice koji su vršili regulaciju rječice, te ga poklonili muzeju (S. VUKOVIĆ, 1963)

2. KUSERBANJ-BRIJEG sjeveroistočno od Donje Voće, općina Ivanec, predstavlja mjesto slučajnog latenskog nalaza; u vinogradu »Ferice«, vlasnika Pajtak Imbre, nađen je prilikom rigolanja 1932. godine prilično oštećen nož. Tom je prilikom navodno uništeno više grobova s priložima: željeznim mačevima, noževima i jantarnim ogrlicama. Nož je pohranio dr. Albert Špiler iz Maruševca i 1938. godine poklonio ga muzeju

3. Selo SIGETEC nalazi se oko 3 km sjeverno od Ludbrega, općina Ludbreg. Na položaju Lobove vršio je Gradski muzej Varaždin 1979. i 1980. god. arheološka istraživanja koja će se nastaviti i slijedećih godina. Lokalitet predstavlja oveća uzvisina koja se s jedne strane postepeno spušta i prelazi u ravnicu, a sa suprotne strane, prema koritu Bednje, strmo je odsječena. Na uzvisini je istraživano naselje starijeg željeznog doba. Otkriveno je i nekoliko kasnijih objekata. Međutim, lokalitet predstavlja i nalazište latenskog materijala koji je do sada nađen isključivo kao površinski. To su fragmenti situlastih lonaca izrađenih iz gline pomiješane s grafitom i dva fragmenta staklenih narukvica (M. ŠIMEK, 1980, 49; T. XXXIV, 1. 2). Najvjerojatnije će se daljnjim radovima na ovom novootkrivenom nalazištu moći sakupiti više konkretnih podataka o karakteru i trajanju naselja mlađeg željeznog doba

4. Nedaleko već spomenute rimske vile, na lijevoj obali Plitvice kraj ŠTE-FANCA, na rudini »Šarnjak-Korlatina«, općina Varaždin, sakupio je 1966. god. M. Fulir fragmente keramike (M. FULIR, 1968, 235; 1969, 209).

5. VARAŽDIN-BREG, Šaulovec, općina Varaždin, danas zemljište SOUR-a »Varaždinka«, predstavlja mjesto nalaza nekoliko fragmenata latenske keramike. Nađena je 1960. godine u humusnom sloju, prigodom kopanja bazena za mrijestilište. Naknadnim obilaskom terena S. Vuković nije mogao ustanoviti da li se ovdje radilo o nekom objektu, jer je mjesto nalaza već bilo prekopano (S. VUKOVIĆ, 1960).

6. Nalazište VARAŽDIN-BREZJE smješteno je u ravnici, oko 3 km jugoistočno od centra grada. Južni dio lokaliteta omeđen je rječicom Plitvicom. Ovaj veliki kompleks je vlasništvo SOUR-a »Varaždinka«, a služi za uzgoj žitarica. Lokalitet je otkrio Dragutin Vidaček koji je sakupio i prve nalaze. Iako se na važnost nalazišta ukazivalo više puta (Ž. TOMIČIĆ, 1968; S. VUKOVIĆ, 1968), do 1980. godine je ovdje izvršeno samo jedno manje sondažno istraživanje (Ž. TOMIČIĆ, 1969). Materijal sakupljen na Brezju (iskopavanjem ili površinski) pripada lasinjskoj kulturi i ranosrednjevjekovnoj slavenskoj keramici. Međutim, u novije se vrijeme pokazalo da Brezje treba označiti i kao nalazište latenskog materijala. To potvrđuju fragmenti situlastih grafitiranih lonaca, mada su sakupljeni isključivo kao površinski materijal (M. SIMEK, 1981, T. II, 2—5, u tisku). Kao i u Sigecu, tako se i na ovom lokalitetu planiraju opsežnija istraživanja (koja su započela 1980. godine) pa se može očekivati da će se i o latenskom materijalu moći nešto više kazati.

7. VELIKA PEĆINA nalazi se nedaleko sela Goranci iznad doline Velike Sutinske, općina Ivanec. Smještena je na zapadnoj strani brda Plat. Pećina predstavlja značajno paleoantropološko-arheološko nalazište. Prva sondiranja provedena su 1929. i 1930. godine. Pećina je s prekidima istraživana od 1948. do 1970. godine. Osim značajnog paleolitskog materijala, u Velikoj Pećini su sakupljeni i mnogobrojni nalazi mlađih kultura, koji potvrđuju da je područje Ravne Gore bilo naseljavano od vremena srednjepaleolitske mousterijske kulture, pa sve do završne faze rimskog doba (M. MALEZ, 1951; 1967 — vidi prilog; 1974; 1979). Među nalazima, koje je 1949. godine muzej otkupio od M. Maleza, nalazi se i nekoliko fragmenata keramike mlađeg željeznog doba (S. VUKOVIĆ, 1949).

8. VINDIJA, pećina koja se nalazi zapadno od sela Donja Voća, na Križnjakovom vrhu, općina Ivanec, spada svakako među najpoznatija nalazišta sjeverozapadne Hrvatske; zanimljiva je, između ostalog, i zbog kontinuiranog trajanja života koji je ovdje počeo u vrijeme srednjeg paleolitika, a trajao je sve do ranog srednjeg vijeka. Upravo na ovom lokalitetu izvršena su najbrojnija arheološka istraživanja Gradskog muzeja. Još 1928. godine spilja Vindija ulazi u popis tada malobrojnih paleolitskih nalazišta Hrvatske. Te je godine S. Vuković u spilji sakupio prve paleolitske artefakte, nakon čega je započeo s istraživanjima koja će s manjim prekidima trajati sve do 1960. godine (S. VUKOVIĆ, 1949; 1950; 1953; 1954). Od 1974. godine kompleksna geološka, paleontološka i paleolitska istraživanja Vindije vrši Zavod za geologiju i paleontologiju kvartara JAZU (M. MALEZ, 1979). Nalazi latenske kulture su malobrojni; u fundusu muzeja postoji svega nekoliko fragmenata keramike, dijelom otkupljene od S. Vukovića 1938. godine, a dijelom dobivene kasnijim istraživanjima.

Imenom Kelti (lat. *Celtae* ili *Celti*, te *Galli*) označava se indoevropski narod koji u 1. tisućljeću pr. n. e. živi na području sjeverno od Marne, od južne i srednje Francuske sve do gornje Rajne i Bavarske. Ovaj geografski teritorij,

do polovice 1. tisućljeća pr. n. e. prilično beznačajan s obzirom na udio u kulturno-historijskom razvoju centralnih evropskih područja, tokom 5. st. pr. n. e. postaje matičan u razvoju latenske kulture. Već u završnom periodu starijeg željeznog i početnoj fazi mlađeg željeznog doba imat će krajevi uz gornje tokove Dunava i Rajne ključno značenje za razvoj latenske kulture koja će se tokom keltskih migracija raširiti od Britanije do južne Rusije i obala Mramornog mora. Treba spomenuti i mišljenje R. Pittionija o matičnoj oblasti i porijeklu latenske kulture; ona smatra da centar keltske pradomovine predstavlja područje Rajne, Mosela i Sara, a da se prvi počeci latenske kulture mogu vezati uz Humsruk-Eifel kulturu koja svate upravo na tom području (R. PITTI-ONI, 1980, I/1, 71; I/2, 162—166).

Kao fundamentalni činioci latenske kulture (nazvana je tako po značajnom švicarskom nalazištu La Tene na Neuchatelskom jezeru) javljaju se nova umjetnost i nova religija. Socijalno raslojavanje, koncentracija moći i bogatstva u rukama plemenskih vođa, kulturni utjecaji i skupocjeni predmeti materijalne kulture Sredozemlja koji su od 5. st. pr. n. e. sve češće pristizali na područje Kelta, a konačno i nagli razvoj u eksploataciji rudače u srednjem Porajnju, te u obradi željeza, činili su podlogu nicanju i razvoju nove kulture. Preplavivši Evropu, ona je označila početak prehistorijskog perioda, za poznavanje kojeg su uz arheološke nalaze često bitni i podaci koje nam pružaju antički pisani izvori. Oko razloga keltskih pomicanja i napuštanja njihovog matičnog područja postoje danas različita mišljenja (o srednjoj Evropi neposredno prije keltske migracije: L. PAULI, 1980). Iako se pretpostavke razlikuju, one se baziraju na antičkim izvorima. Korištenje takvih podataka vrlo je često od bitnog značenja za uočavanje određene problematike u pravom svjetlu, no ponekad je njihova vjerodostojnost vrlo diskutabilna; pojedini se navodi mogu tumačiti na više različitih načina, opisi su nastajali ponekad mnogo kasnije od samog događaja, pa su lišeni objektivnosti, a katkad nisu ni sačuvana originalna literarna i historijska djela antičkih pisaca, već samo njihovi prijepisi i citati. Oslanjajući se na antičke izvore, neki autori smatraju da je uzrok velikih keltskih migracija bila prenaseljenost njihove postojbine (Livije V 34; Justin XXIV 4, citirano prema L. PAULI, 1980, 32—33), drugi smatraju da je prije svega želja za osvajanjem, za pljačkom i posjedovanjem sjajnih bogatstava mediteranskih centara bila pokretačka snaga Kelta (B. GAVELA, 1952, 56—57; Plinije Stariji, Nat. Hist. XII 5, citirano prema L. PAULI, 1980, 30). Neki izvori ističu unutrašnje nesuglasice, razdore i nemire (Justin XX 5, citirano prema L. PAULI, 1980, 33). Vrlo je vjerojatno da je velike migracije Kelta uzrokovao niz faktora, koje ne možemo promatrati zasebno i izolirano, te da su socijalna, politička i privredna situacija u pradomovini, te opće stanje i nemiri u Evropi doveli do sazrijevanja misao o napuštanju postojbine.

Podaci o kretanju Kelta tokom 5. st. pr. n. e. uglavnom su nam nepoznati. Pretpostavlja se da su u prvim pohodima zauzeli Britaniju i Hispaniju. Tokom 4. st. pr. n. e. proširili su se po najvećem dijelu Francuske, nalaze se u zapadnoj i srednjoj Njemačkoj, nešto kasnije u južnoj Njemačkoj i Češkoj, Austriji i sjevernoj Italiji. Glavni cilj migracija predstavljali su Apeninski i Balkanski poluotok.

Prvi migracijski val zahvatio je područje današnje Austrije u prvoj polovici 4. st. pr. n. e., kada su se novopridošla plemena kretala uglavnom lakoprodnom predjelima, slijedeći obično riječne doline, što je potvrđeno i raspro-

stiranjem arheoloških nalaza. U tim prvim naletima kretali su se Kelti predalpskim prostorom prema istoku. Južnoaustrijsko područje Koruške i Štajerske naselili su tek krajem 3. st. pr. n. e. stigavši u ove krajeve iz sjeverne Italije (R. PITTIONI, 1980). Na teritorij današnje Dolenjske, koja je u uskoj vezi i sa situacijom u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, prodrli su Kelti, kako se čini, s istoka, odnosno sjeveroistoka, pa bi tako i značenje naseljavanja ovih krajeva iz sjeverne Italije bilo znatno umanjeno (S. GABROVEC, 1966, 196; O. H. FREY — S. GABROVEC, 1969, 9).

U zastrašujućim pljačkaškim pohodima prodrli su Kelti preko Alpa u sjevernu Italiju. Znamo da 387. god. pr. n. e. opsjedaju Rim, zauzimaju čitav niz italskih gradova (Mediolanum, Bononia), prodiru i prema južnoj Italiji. Međutim, njihova se premoć nije mogla dugo održati; 295. god. pr. n. e. doživljavaju poraz u Umbriji, a 225. kod Telamona. Početkom 2. st. pr. n. e., nakon niza uspješnih borbi Rimljana, utopljene su još preostale Keltske grupacije u snažno Rimsko carstvo.

Drugi cilj osvajanja predstavljala je Grčka, a polazište za osvajačke pohode prema jugu nalazilo se (nakon smrti Aleksandra Velikog 323. god. pr. n. e.) u jugoistočnoj Panoniji oko Dunava. Problem Keltskih migracija do ovog teritorija, a koje se poklapaju sa širenjem latenske kulture, još nije u potpunosti riješen (o toj problematici: N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970. 67—69 s navedenom literaturom; J. TODORVIĆ, 1968, 6—7). Sigurno je međutim, da se od kraja 4. st. pr. n. e. Kelti iz jugoistočne Panonije često zalijeću prema južnim i jugoistočnim predjelima, da bi 279. god. pr. n. e. doprli do Delfa. Tu od grčke vojske doživljavaju poraz koji je označio i kraj velikih osvajačkih pohoda. Nakon poraza nekoliko keltskih plemena prelazi Helespont i naseljuje se u središnjem dijelu Male Azije, a veći se dio Kelta, vjerojatno pomiješanih i s drugim etničkim skupinama, pod vodstvom Batanata vraća prema sjeveru, u Podunavlje. Tu se naseljavaju oko ušća Save u Dunav i od vremena svog povratka iz Grčke spominju se u izvorima kao Skordisci.

Pitanje zapadne granice teritorija Skordiska nije još uvijek definitivno riješeno. Činila ga je planina (ili planinski lanac?) Mons Claudius (Plinije, Nat. Hist. III 148, citirano prema I. DEGMEĐIĆ, 1959). Međutim, pokušavajući identificirati Mons Claudius, dolazilo se do različitih pretpostavki. Tako npr. I. Degmeđić određuje Frušku goru kao Mons Claudius, tumačeći Plinijev opis na taj način da teritorij Skordiska ubicira južno od gore, a Tauriske sjeverno od nje. (I. DEGMEĐIĆ, 1959. 30—31 s navedenom literaturom). M. Garašanin također smatra da Mons Claudius treba poistovjetiti s Fruškom Gorom (M. GARŠANIN, 1965, 17 i dalje). Za rješavanje pitanja granice između Skordiska i Tauriska, odnosno za povezivanje varaždinskog geografskog područja s određenom plemenskom grupacijom Kelta, od posebnog je značenja mišljenje, koje se bazira na istraživanjima A. Grafa, V. Klaića i A. Mocsya, da se područje Tauriska protezalo od Varaždina do Julijskih Alpa; Mons Claudius, ključnu točku u određivanju granice naseljenosti (ili granice utjecaja) prema istoku treba ubicirati oko planinskog lanca između Drave i Save (P. PETRU, 1968, 364—365). U korist ovakvog tumačenja govori i podatak da se Moslavačka gora u listinama 16. i 17. st. spominje kao Mons Claudius, odnosno »zaprta gora Moslavina« (V. KLAJČ, 1906/7, 186—187), a P. Petru navodi da se Ivančica u 16. st. također spominje kao Mons Claudius (P. PETRU, 1968, 364). Stoga, na temelju antičkih izvora, te rezultata ranijih historijskih i topo-

geografskih istraživanja dokazuje da su Taurisci u vrijeme svoje najveće političke moći u 2. st. pr. n. e. na zapadu graničili s Karnima, na sjeveru s noričkim carstvom, na istoku su im susjedi bili Skordisci, a granica je bio planinski lanac Ivančica—Kalnik—Medvednica. Južno od Tauriska nalazilo se područje Japoda. Dakle, latenske nalaze varaždinskog područja, a i cijele sjeverozapadne Hrvatske, ukoliko su vezani uz keltsku proizvodnju, možemo vezati uz materijalnu kulturu susjedne Dolenjske, odnosno uz materijalnu kulturu Tauriska. (za neke nalaze ovog dijela Hrvatske vidi: Malunje — N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970, 33—36, T. XX; XI, 2; XXI, 4, 6; Vojakovac — 49, T. XLVI 1, 3, 7; XLVII, 2—4; Rude — 64. T. XLVI, 8; Zagreb — 67, T. XXI, 3).

Stanje istraživanja latenskih lokaliteta u sjeverozapadnoj Hrvatskoj ne dozvoljava nam za sada da sve latenske nalaze sa sigurnošću i etnički vezemo uz Kelte; unatoč izrazitim keltsko-latenskim obilježjima, moguće je da se takvim predmetima koristilo, čak da ih je pod utjecajem keltske kulture i produciralo panonsko autohtono stanovništvo koje je u izvjesnoj mjeri moglo biti keltizirano. Vjerojatno će buduća istraživanja latenskodobnih nalazišta pokazati da li je naš kraj stvarno bio naseljen Keltima, te u kolikoj mjeri, ili pak se nalazio samo u sferi njihovih utjecaja.

Krajem 1. tisućljeća pr. n. e. uzdrmana je Evropa velikim nemirima, borbama i kretanjima. Snaga Kelta je u opadanju, evropski centri strahuju od Germana, a u toj nemirnoj i nesigurnoj situaciji uzdiže se Rimsko carstvo sa svojim sve izrazitijim kolonizatorskim namjerama. Krajem 2. st. pr. n. e. osnovana je provincia Gallia Narbonensis koja se prostirala od istočnih Pirineja do zapadnih Alpa. Od ovog vremena utjecaji i prevlast Rima sve su veći, pa u kratkom vremenskom razmaku Rimljani vode nekoliko borbi protiv Skordiska (J. TODOROVIĆ, 1968, 8—9; M. MIRKOVIĆ 1968, 14—16), protiv Liburna, Japoda, Karna i Tauriska (P. PETRU 1968, 369). Oko 60. god. pr. n. e. oslabljena je moć Tauriska koji su kao saveznici Boja poraženi na Tisi od Dačana (I. DEGMEDŽIĆ, 1959). U drugoj polovici 1. st. pr. n. e. u sedmogodišnjem ratu protiv Gala izvojevali su Rimljani veliku pobjedu, a Oktavijanov pohod u donju Panoniju od 35—33. god. pr. n. e. donio im je još jedan uspjeh i kolonizaciju susjednih područja. U 12. god. pr. n. e. spominju se Skordisci kao saveznici Rimljana, pa se u to vrijeme više ne može govoriti o njihovoj samostalnosti (M. MIRKOVIĆ, 1968, 22). Nakon panonsko-dalmatinskog ustanka 9. god. n. e. potpali su naši krajevi definitivno pod rimsku vlast, no to ne znači da nestaje i keltski živalj. On će na području rimske provincije Panonije i dalje živjeti, zadržat će neke specifikume svoje materijalne kulture i neće se prepuštiti totalnoj romanizaciji, o čemu svjedoče i arheološki nalazi (N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1972/73). Štoviše, utjecaj keltske kulture lako je uočljiv na mnogim predmetima rimske provenijencije.

Stigavši u nove krajeve, Kelti su se naseljavali na položajima koji su se odlikovali geografskim pogodnostima — na uzvisinama, u blizini vodotokova, na obalama rijeka. Za naseljavanje su često koristili terene koji su u istu svrhu bili korišteni već i ranije u prethistoriji. Možda su u početku osnivali naselja u kojima su živjeli isključivo pripadnici pridošlog plemena. No, vjerojatno je da su mnogi susreti autohtonog panonskog stanovništva i novopridošlih Kelta protekli prilično mirno, bez borbi, osvajanja i pokoravanja, pa se keltske nastambe mogu očekivati i unutar domorodačkih naselja gdje su Kelti živjeli u zajedništvu s domaćim stanovništvom. Stoga je vršenje utjecaja obo-

strano, pa je i prihvaćanje nekih novih elemenata materijalne i duhovne kulture dvaju etnikona uzajamno; snaga utjecaja koje je domorodačko pleme vršilo na Kelte ovisila je o tvrdokornosti autohtonih tradicija, te o svježini i samosvojnosti njegove kulture. S druge strane, poznavanje i korištenje lončarskog kola, izrada posuda iz kvalitetne gline, povećani kvantitet proizvodnje, omogućili su nagli procvat lončarstva u našim krajevima; vrlo dobro poznavanje prerade željeza, izrada kvalitetnog oružja i oruđa, korištenje emajla u dekoriranju nakita, nove nakitne forme obogaćene elementima tipičnim za keltsko-latensku kulturu, bitne su oznake umjetničko-zanatske keltske produkcije.

Kad govorimo o keltskim naseljima, postavlja se pitanje da li su i spilje u našoj okolini bile nastanjene Keltima. S obzirom na tipove naselja, kao i način života koji je ustaljen u vrijeme starijeg i mlađeg željeznog doba, može se pretpostaviti da su im one samo povremeno služile kao skloništa. Ove nabrojene pretpostavke ujedno su i jedine koje za sada možemo vezati uz pitanje keltskih naselja na varaždinskom području. Novija istraživanja ukazala su na neke lokalitete na kojima bismo mogli računati s latenskodobnim nastambama, ali je otvoreno pitanje da li su one i keltske (M. ŠIMEK, 1980; 1981).

O keltskim nekropolama znamo isto tako malo. Slučajni nalaz keltskog bojnog noža, kao i uvjeti samog nalaza, govore da bismo za sada jedinu keltsku nekropolu (ali na žalost uništenu) mogli locirati na Kuserbanj brijegu nedaleko Donje Voće. Sudeći prema zabilješkama S. Vukovića radilo se o »... više grobova sa skeletom i predmetima iz željeza i jantara«, dakle o skeletnim pokopima, što je na području sjeverne Hrvatske prilično rijetka pojava. I nalaz željeznog mača s djelomično sačuvanim koricama (Bartolovec — korito Plitvice) vjerojatno potječe iz uništenog groba.

Uobičajeni način pokapanja kod Kelta bilo je na prijelazu iz starijeg u mlađe željezno doba skeletno pokapanje. Tek dolaskom u ove krajeve, u kontaktima s domaćim stanovništvom Kelti upoznaju i spaljivanje kao pogrebni ritual. S obzirom da su utjecaji, koji su neizbježna posljedica infiltracije i kontakata pridošlica i domaćih etničkih grupacija, obostrani, Kelti postepeno prihvaćaju novi način pokapanja, ali ne napuštaju ni inhumaciju. Stoga su grobovi sa skeletnim pokopom stariji, pripadaju vremenu doseljavanja Kelta u naše krajeve, ili pak mogu u kasnijem periodu predstavljati svojevrsnu retenciju. Uobičajene priloge u skeletnim grobovima predstavljaju keramičke posude, oružje i nakit. Smatra se da se spaljivanje pokojnika u Karpatskoj kotlini pojavljuje tokom Lt C perioda, a broičani odnos paljevinskih i skeletnih grobova svakako je ovisan o snazi utjecaja autohtonih tradicija kojima su Kelti bili izloženi u određenim područjima (S. ERCEGOVIĆ, 1961, 127, s navedenom literaturom). U paljevinskim se grobovima najčešće (ali ne uvijek) nalaze keramičke urne sa spaljenim ostacima pokojnika, a česta je pojava da je metalno oružje i oruđe prije polaganja u grob namjerno savijano, što svakako ima kulturno značenje. Mnoge istražene keltske nekropole Karpatske kotline jesu biritualne (J. FILIP, 1956, 520—522). Međutim, vrlo čest, štoviše pretežan način sahranjivanja na području našeg Podunavlja je incineracija. Skeletni keltski grobovi kod nas su rijetki, a spominjemo samo one iz Osijeka — Donji grad (E. SPAJIC, 1954; 1956; 1962; J. TODOROVIĆ, 1968; N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ 1970), s Karaburme i Rospī Cuprije u Beogradu (J. TODOROVIĆ, 1956; 1972, vidi T. XLII). Za prostor susjedne Dolenjske, odnosno njene mokronoške skupine, tipičan je paljevinski pokop, unatoč tome što se upravo ona smatra najizrazitijom

keltskom skupinom u smislu srednjeevropske latenske kulture (S. GABROVEC 1966). Međutim, uz uobičajene paljevinske grobove na ovom području spominju se i skeletni pokopi (S. GABROVEC, 1966, 182, nota 46), iako vrlo rijetko. Za područje istočnoslovenske Podravine navodi S. Pahič, uz nalaze keltskih paljevinskih grobova, i keltski skeletni grob iz Stojnica kod Ptuja, te keltsku i antičku nekropolu kod Formina, koja je možda imala i nekoliko skeletnih pokopa (S. PAHIĆ, 1966, 306, 316, sa starijom citiranom literaturom). Govoreći općenito o sahranjivanju kod Kelta, na kraju treba spomenuti i pojavu koja je naročito česta na području dolensjske; radi se o latenskim ukopima u halštatskim tumulima, kao što je to slučaj u Brezju, Dobrovi kod Dobrniča, Magdalenskoj gori, Novom Mestu i dr. (S. GABROVEC, 1966, 175—178 s navedenom starijom literaturom). Uz ovu karakterističnu pojavu veže se i nalaz nekolicine keltskih grobova iz Malunja kod Jastrebarskog, koji su, sudeći prema podacima, također bili ukopani u tumul (N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970, 33—36, 37). S područja sjeverozapadne hrvatske poznat je još jedan takav latenskodobni ukop. To je grob sa zgrčenim skeletom, datiran u drugu polovicu 3. st. pr. n. e., a sekundarno je ukopan u jednom iz grupe tumula kod Goricana u Međimurju (K. VINSKI-GASPARINI, 1974).

Ipak, uz sve međusobne utjecaje, dodire i prožimanja dvije posve različitih kultura, koje tokom mlađeg željeznog doba stvaraju novu kulturnu pojavu, najizrazitiji se utjecaji keltske proizvodnje, tehnologije i obrtničko-umjetničke djelatnosti mogu uočiti na predmetima svakodnevne upotrebe. U tu grupu spada i oružje, koje za razliku od halštatskog perioda sada ima drugačiji izgled i osobine, uvjetovane novom ratnom tehnikom.

Najljepši i najbrojniji primjerci keltskog oružja izrađeni su u radionicama srednje Evrope. Međutim, tokom 2. i 1. st. pr. n. e. jedan od proizvodnih centara oružja razvija se i na području jugoslavenskog Podunavlja. Ove radionice proizvode vrlo kvalitetno željezno oružje u duhu keltskih tradicija, a njihov procvat pada upravo u vrijeme kada uloga ratničkog staleža ponovo raste s obzirom na sve češće borbe protiv rimskih kolonizatora (K. VINSKI-GASPARINI, 1959, 287; J. TODOROVIC, 1958, 24).

Najvažnije oružje keltskog ratnika, pa i najčešće nalaze iz ratničkih grobova predstavlja mač (J. FILIP, 1956, 531—533). On vuče porijeklo od halštatskog mača. Prema podacima Diodora keltski ratnik ga je nosio obješenog o desni bok (Diodor V 30. citirano prema M. GARASANIN, 1963), a mač je visio na željeznom pletenom pojasu koji se sastojao od kraćeg i od dužeg željeznog dijela, te od kožnate trake koju u grobovima ne nalazimo sačuvanu (R. PITTI-ONI, 1954, 686). Za kraj 2. st. i prvu polovicu 1. st. pr. n. e. tipičan je željezni pojas, također trodijelni, ukrašen tehnikom čakanovanja, a koji predstavlja tipičan nalaz određenog horizonta; Filip ga naziva horizontom čakanovanih pojaseva (J. FILIP, 1956, 533—534). S obzirom da se keltski mač razvio od halštatskog mača s antenama, i on je u ranoj fazi razvoja latenske kulture i razvoju borbenog oružja i opreme prilično kratak, pogodan za borbu izbliza. Dužina mu iznosi 60-tak cm. Sječivo mača ima dvije oštrice, a vrh mu je zašiljen. Na gornjem dijelu sječiva nalazi se željezni trn koji je činio jezgru drške izrađene najčešće od organske materije — od drveta, kosti, roga. Mač se nosio u koricama izrađenim iz željeznog, a ponekad i brončanog lima. Korice su na stražnjoj strani imale uređaj za provlačenje remena. Na donjem di-

jelu korice su završavale proširenjem u obliku medaljona (das Ortband). Međutim, osim u najranijoj fazi mlađeg željeznog doba, mačevi s medaljonastim završetkom korica javljaju se i u ranom srednjolatskom periodu, zajedno s nalazima 3. i 2. st. pr. n. e. (J. FILIP, 1956, 491). Srednjolatski mačevi postepeno se produžuju, pa im dužina sada iznosi oko 80 cm. Na balačku se javlja graničnik mamuzastog oblika. Završetak korica je često srolikog oblika, no još se uvijek koriste i korice sa završetkom u obliku medaljona. Od 2. st. pr. n. e. korice mačeva vrlo često se bogato ukrašavaju graviranjem, ponekad punciranjem i iskucavanjem, a standardni motivi su najprije grifoni, a zatim floralne i geometrijske dekoracije. Ovakvi ukrašeni primjerci poznati su s mnogih lokaliteta Evrope, no posebnu skupinu s obzirom na ornamentalni ukras, te učestalost nalaza ove vrste čine mačevi ukrašenih korica (hungarian sword style) s područja panonskog Podunavlja. Upravo tu treba tražiti i radioničke centre koji su tokom 2. st. pr. n. e. proizveli luksuzne primjerke mačeva, namijenjene vodećim ličnostima ratničkog staleža. No, opisani se mačevi upotrebljavaju i u 1. st. pr. n. e., dakle njihova proizvodnja nije vremenski usko ograničena pojava, već se ona može vezati uz djelatnost različitih radionica koje su, ovisno o ukusu naručioca, ovakve primjerke izrađivale i kasnije. Drugo geografsko područje na kojem su koncentrirani nalazi ukrašenih korica predstavlja Dolenjska (S. PAHIĆ, 1966, 280). Radionice koje su proizvodile oružje, često su označavale svoje proizvode pečatima. Pojava da su donjopanonski mačevi označeni radioničkim žigom naročito brojni ponovo nam ukazuje na Podunavlje kao jak centar proizvodnje keltskog oružja. Žigovi su utisnuti na gornjem dijelu sječiva mačeva, a ponekad su, kao npr. neki iz Švicarske, obloženi zlatnim limom. Prikazi su najčešće zoomorfni i antropomorfni, dok se nekoćicina ne može jasno razabrati (N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970, T. XVIII, 1, J. TODOROVIĆ, 1968, T. XXVIII, 11; T. XXXVII, 6—9; T. XIV, 3; isti 1974, 86). Zanimljiva je i teorija koju zastupa K. W. Zeller; on misli da žigove na oružju ne treba tumačiti kao signature sposobnih majstora—kovača, već kao simbole vezane uz magične predstave, a koji su vlasniku oružja trebali pružiti zaštitu i sigurnost u borbi (K. ZELLER, 1980, 117). E. Peters smatra da mačevi sa žigovima označavaju pripadnost vodećem ratničkom staležu, a da je izbor žiga možda vršio kupac sam, ovisno o svom položaju. Vjerojatno je da je jedna radionica imala više žigova koje je mogla i međusobno kombinirati (E. PETRES, 1967, 39—40, sl 1. 1).

U mlađem latenskom dobu mačevi ponovo doživljavaju promjenu — funkcionalnu, a ona uzrokuje i konstrukcijsku. Oni postaju još duži (i preko 1 m). Sad više ne služe kao oružje za zadavanje uboda, već keltskom ratniku omogućavaju da borbu vodi na većem odstojanju, zadavajući neprijatelju udarce sječivom. Upravo zbog te promjene borbene taktike vrh sječiva mača se zaobljuje, a uz naglašeno središnje rebro nalazi se sa svake strane po jedan plitak žlijeb, što presjeku sječiva daje karakterističan izgled. Korice mačeva su jednostavne, uređaj za provlačenje remena postaje asimetričan; gornja prikovna pločica se širi, pa uređaj dobiva izgled slova T.

Bojni nož pripadao je također naoružanju keltskog ratnika i nosio se kao i mač, obješen o pojasu, u koricama od organske materije (koža, drvo). Noževi su se koristili obično uz duge mačeve, pa je ratnik mogao prema potrebi voditi borbu i izbliza. Zbog toga se u grobovima ratnika nalaze često mačevi i no-

ževi zajedno, kao npr. u grobovima 26, 92 i 325 s Karaburme (J. TODORVIĆ, 1972, T. X, XXVII, XLI), te u grobu 10 iz Brežica (M. GUŠTIN, 1980, T. XXXIX).

Nalazi bojnih noževa naročito su česti u Podunavlju, a javljaju se tokom srednjeg latena. No, njihovo se trajanje produžuje i u 1. st. pr. n. e., sve do dolaska Rimljana (P. PETRU, 1958, 264). S obzirom na osnovne karakteristike — jednorezno povijeno sječivo i povijenu dršku koja završava kolutićem, okruglom pločicom ili kuglastim dijelom, keltski bojni noževi pružaju nam prilično jednoobraznu sliku ove vrste oružja. Razlike doduše postoje, npr. u zakrivljenosti sječiva, veličini noža, u presjeku i završetku drška, ali one zapravo daju obilježja pojedinim varijantama.

Standardni tip predstavlja veliki željezni bojni nož, masivnog, zakrivljenog sječiva. Sječivo je jednorezno, sa zadebljanim hrptom, a prelazi u povijeni držak koji je na početku razvoja okruglog ili četverouglatog presjeka. Na kraju samog drška, a ponekad i na prijelazu drška u sječivo, nalazi se kuglasto zadebljanje; ono će tokom vremena nestati zbog postepenog širenja oštrice (P. PETRU, 1958), Metalni dio drška i sječivo predstavljaju cjelinu. Majstori su ih izrađivali u jednom dijelu. Obloga drška mogla je biti izrađena iz drveta, kosti ili metala. Ovakvi udarni bojni noževi su različitih dimenzija, a pojedini primjerci dosežu dužinu do 60 cm. Drugu varijantu istog tipa predstavlja nož identičnog oblika, ali mu držak, umjesto jabučicom, završava kolutom ili okruglom pločicom. Obje varijante se proizvode i koriste tokom srednjeg, ali i u mlađem latenu (B. TERŽAN, 1975, 690). Filip ih datira u 2. st. p.n.e., no njihovu gornju granicu ne određuje (J. FILIP, 1956, 535). Neki autori zastupaju mišljenje da su noževi s kuglastim završetkom drška tipološki ipak nešto stariji od onih s kolutom na kraju koji predstavljaju početnu fazu u razvoju noževa s plosnatim drškom i kolutom (S. PAHIĆ, 1966, 283 s navedenom literaturom).

Veliki bojni noževi poznati su nam s mnogih nalazišta, kao npr. iz Donjeg Grada u Osijeku (E. SPAJIC, 1956, T. IX, 2; T. XII, 1), s Karaburme (J. TODORVIĆ, 1968, T. XXXIII, 1, 2), iz Ritopeka (isti 1974, sl. 65), Kupinova (N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970, T. XIII, 14), Surčina (ista 1970, T. XLIV, 1, 2), Vojakovca (ista 1970, T. XLVII, 3), te sa slovenskih lokaliteta: iz Valčine vasi (B. TERŽAN, 1975, T. 21 : 1, 2), Formina (S. PAHIĆ, 1966, T. 8 : 1, 2), Mokronoga (S. GABROVEC, 1966, T. 10 : 4, 7), Ptuja (S. PAHIĆ, 1966, T. 13 : 6). Mlađe varijante vežu se uz kasni laten. Imaju držak koji se od okruglog ili četvrtastog pretvara u plosnat, dugmetasto zadebljanje na kraju plosnatog drška pretvara se u široki kolut. Najmlađi u tipološkom razvoju je nož kod kojeg širok plosnat i ravni držak završava kolutom, a bez ikakvog prekida prelazi u sječivo (P. PETRU, 1958, sl. 1). Njegova upotreba trajala je sve do dolaska Rimljana i postepenog formiranja nove kulture.

Drugi tip bojnog noža, kakav nam je poznat npr. iz Kupinova (N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970, T. XIII, 13) ,ima kraće, povijeno sječivo i široki trakasti držak sa zakovicama kojima je koštana ili drvena obloga bila pričvršćena uz jezičac. Ove noževe manjih dimenzija i ne tako masivnog sječiva preuzeli su Kelti po odlasku u ove krajeve od autohtonog stanovništva (N. MAJNARIĆ — PANDŽIĆ, 1970, 43, s citiranom literaturom) i koristili uglavnom tokom kasnog latena.

Osim ovih dviju vrsta oružja u naoružanje i opremu keltskog ratnika treba ubrojiti i koplja, koja su nam poznata iz mnogih grobnih nalaza, za razliku od

strijela i tobolaca, o kojima za sada nemamo najjasniju sliku. Kao oružje Kelti su koristili i željeznu sjekiru. Ona vuče porijeklo od brončanodobne. Uglavljivala se na koljenastu dršku. Standardnu opremu ratnika upotpunjavao je drveni štit s metalnim umbom, dok su samo istaknutiji ratnici nosili šljem i karičasti oklop. Nalazi šljemova vrlo su rjetki, a o izgledu oklopa možemo nešto više zaključiti na osnovu podataka koje nam pružaju antički izvori, na osnovu figurálnih predstava keltskih ratnika, ili molobrojnih arheoloških nalaza — npr. iz Dürrenberga i Ciumentia (K. ZELLER, 1980, 128—129).

Specifična oprema vezana je uz konjaničke grobove, pa su nam, doduše rijetki, primjerci konjskih žvala poznati iz groba s Gardoša u Zemunu, iz groba 16 Karaburme, zatim iz Morovića, Donje Doline, te iz Roja pri Moravčah (T. KNEZ, 1977, T. 8:4,5). Opremu konajnika upotpunjuju mamuze, no kao grobni prilog poznate su tek iz vremena kasnog latena (konjanički grob s Gardoša, grob 1 iz Zmajevca kod Sotina, 2 primjerka iz Dalja).

Zanimljivo je da su nam neki tipovi keltskog oružja, kao npr. mačevi relativno dobro poznati, pa je čak i njihov razvojni put prilično jasno ocrtan, dok za neke druge vrste oružja ili ratničke opreme raspoložemo vrlo manjkavim podacima koji nisu dostatni za stvaranje slike tipološkog razvoja određene vrste. Mnogi naši autori pisali su o oružju i opremi keltskog ratnika bazirajući svoje radove uglavnom na nalazima mlađeg željeznog doba kod nas (za keltsko oružje vidi literaturu: J. DECHELETTE, 1914, 1118 i dalje; J. FILIP, 1956, 158 i dalje; R. PITTIONI, 1954, 680 i dalje; K. TACKENBERG, 1970; P. VOUGA, 1923, 31—48; K. E. ZELLER, 1980, 116—132; S. ERCEGOVIĆ, 1961; M. GARASANIN, 1963; M. GUSTIN, 1977; N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 1970; S. PAHIĆ, 1966, 279—784; P. PETRU, 1958; V. ŠRIBAR, 1976; B. TERŽAN, 1975, 690—692; J. TODOROVIĆ, 1958, 24—34; 1964; 1965; 1966; 1966, 64 i dalje; 1968 a; 1972, 71—82; K. VINSKI-GASPARINI, 1959.).

Još će mnoge, za sada prisutne nejasnoće (ne samo one koje se odnose na naoružanje i opremu već i mnoge druge vezane općenito uz keltsko-latensku kulturu) biti riješene budućim istraživanjima. Vjerujem da će i istraživanja na području sjeverozapadne Hrvatske, odnosno na području koje pokriva Gradski muzej Varaždin, dati svoj prilog u rasvjetljavanju barem nekih problema.

Budući da ovaj rad nema pretenzija da obradi i predoči sve nalaze mlađeg željeznog doba iz fundusa varaždinskog muzeja, zadržat ću se samo na dva primjerka keltskog oružja. Oni ujedno predstavljaju i jedine metalne nalaze spomenutog perioda:

I inv. br. 3726 a. Željezni dvosjekli mač, cijeli sačuvan (T. V,1). Dužina trna je 15,5 cm, a sječiva 72 cm. Najveća širina sječiva iznosi 4,3 cm. Trn četvrtastog presjeka prelazi u rame sječiva koje je ravno odrezano. Na ramenu se nalazi sedlasti graničnik. Sječivo mača je lečastog presjeka, a vrh mu je lagano zaobljen. Na sječivu se vidi oštećenje nastalo uslijed savijanja, pa ono možda ukazuje na mogućnost da je mač nađen presavinut (T V, 3). Na djelomično sačuvanim koricama vidljivo je slično oštećenje na istom mjestu; kada bi se mač uložio natrag u korice, ova bi se oštećenja poklapala, pa bi to moglo značiti da su mač izravnali radnici koji su ga pronašli. S. Vuković, koji je nakon preuzimanja mača sastavio zapisnik, spominje samo da je mač nađen uložen u loše sačuvane željezne korice, dok o ostalim detaljima vezanim uz pronalaženje mača ne govori. Stoga pretpostavljam da iz šturih izjava radnika nije mogao ni mno-

go saznati. I u Knjigu inventara Gradskog muzeja upisan je mač uložen u korice; međutim, one se danas više ne nalaze na maču. Prema muzejskoj dokumentaciji nije vidljivo kada je mač očišćen i izvađen iz korica.

Na gornjem lijevom dijelu sječiva uočen je prilikom detaljnog pregleda mača radionički žig, otprilike trolisnog oblika, dimenzije 8 mm x 5 mm (T. V, 2). Žig je postavljen okomito; često je naime kod žigosanih mačeva slučaj da je žig postavljen pravilno kada se mač nalazi u vodoravnom položaju. Možda bi se ovaj žig, s obzirom na svoj oblik, mogao uvrstiti u grupu antropomorfnih. Njegova kontura pokazuje određenu sličnost sa žigom na jednom maču s nalazišta La Tène (E. PETRES, 1967/68, T. V, 1) koji se doduše u oblikovanju ljudskog lika odlikuje i naglašenim detaljima (oči, usta, ramena), što na našem žigu nije slučaj. No, čini se da se u blagoj trolisnoj formi, iako unutar nje ne nalazimo nikakve ugravirane detalje, ipak krije vrlo shematiziran prikaz ljudske glave i zaobljenih ramena.

Ovakvi pojednostavljeni antropomorfní žigovi predstavljaju jednu fazu u razvojnom putu ovih oznaka koji je u svom radu prikazala E. Petres (1967/68).

Osim iz švicarskih mačevi sa žigovima potječu i iz podunavskih radionica, pa se može pretpostaviti da je i ovaj mač izrađen u nekom od panonskih proizvodnih centara oružja. Možda je bio namijenjen istaknutijem ratniku, kako to za mačeve sa žigovima pretpostavljaju neki autori (E. PETRES, 1967/68, 40).

Inv. br. 3726 b. Korice mača izrađene iz željeznog lima (T. VI, 1a, 1b). U vrlo lošem su stanju i samo djelomično sačuvane. Prednji dio korica sačuvan je u dužini od 42 cm. Gornji dio korica je, isto kao graničnik na bazi drške, sedlastog oblika. Korice su bile spojene na taj način da je prednja ploha korica svojim rubovima bila presavinuta preko stražnje plohe, što je još i vidljivo na jednom sasma malom dijelu vrhu korica (T. VI, 2). U tom gornjem dijelu obje plohe korica obuhvaćene su i učvršćene uskim trakastim okovom koji je na prednjoj strani u svom središnjem dijelu blago proširen. Na stražnjoj strani korica on je sastavni dio uređaja za provlačenje remena (T. VI, 2). Uređaj čini donja izdužena prikovna pločica, zaobljenog vrha i asimetrična, zatim središnji četvrtasti dio i gornja prikovna pločica. Ona se pri svom vrhu širi na obje strane i tvori spomenuto pojačanje. Objе prikovne pločice pričvršćene su zakovicama uz podlogu. Bitne karakteristike uređaja za provlačenje remena su njegova asimetričnost i izgled koji podsjeća na slovo T. Stražnja ploha korica sačuvana je u dužini od 27,5 cm.

Kao što je već spomenuto, mač su 1954. godine pronašli radnici prilikom regulacije Plitvice, nedaleko Bartolovca. Budući da se radi o slučajnom nalazu, moguće ga je jedino tipološki analizirati te na temelju takve analize smjestiti u određeni vremenski okvir mlađeg željeznog doba.

Velik broj mačeva i općenito keltskog oružja poznat nam je većim dijelom iz grobova; jedna od osnovnih značajki pogrebnog ritusa keltsko-latentske kulture je polaganje oružja u grobove ratnika. Nasuprot tome, nalazi oružja s lokaliteta drugih vrsta vrlo su rijetki, pa se i za većinu slučajnih nalaza pretpostavlja da potječu iz razorenih grobova. Stoga je vrlo vjerojatno da i naš mač predstavlja nalaz iz uništenog keltskog groba. S tom pretpostavkom ga spominje i J. Todorović (isti 1968, 29; osim njega i K. VINSKI-GASPARINI, 1959, 287). 287).

Ako i pretpostavimo da mač potječe iz groba, još uvijek ne možemo ništa reći o načinu pokopa; ipak, tragovi na koricama i sječivu, ukoliko doista potječu od savijanja, upućivali bi na paljevinski pokop. Ova pretpostavka bi se uklapala u sliku uobičajenih pogrebnih običaja kod Kelta od vremena 2. st. pr.n.e.

Neke od tipoloških karakteristika našeg mača, kao npr. presjek, lagana zaobljenost i dimenzije sječiva, izgled trna i ramena sječiva, obilježja su kasnih srednjolatskih mačeva. Međutim, asimetričan uređaj za provlačenje remena (oblik slova T) izričito ukazuje na ukus kasnog latena. S druge strane, sječivo mača još uvijek ne pokazuje ni dimenzije, ni presjek tipičan za vrijeme kasnog latena.

Asimetrično oblikovani uređaji za provlačenje ramena poznati su s nekoliko lokaliteta (s Gardoša, iz Odžaka, Zvečke kod Obrenovca, iz Sotina), ali najbližnji primjerak našem bio bi nalaz kasnolatskih, djelomično sačuvanih korica mača iz Kupinova (N. MAJNARIĆ-PANĐIĆ, 1970, 29, T. XVI, 4). S obzirom na spomenute tipološke karakteristike, mač s koricama nađen u Plitvici nedaleko Bartolovca nesumnjivo je keltski, a pripadao bi vremenu završnog srednjeg i početku mlađeg latena, odnosno stupnju Lt C — Lt D po Reineckeovoj kronologiji. Ovo vrijeme odgovara završnoj fazi Filipovog horizonta čakanovanih pojaseva, pa bi naš mač apsolutno kronološki pripadao vremenu oko polovice 1. st. pr. n. e. U prilog ovakvoj dataciji govorila bi već spominjana pojava da srednjolatski oblici nastavljaju svoje trajanje i u kasnom latenu (J. FILIP, 1956, 532; K. VINSKI-GASPARINI, 1959, 287).

Osim niza nepoznanica vezanih uz ovaj nalaz ostaje otvoreno i pitanje kako dugo je mač nošen i korišten i kada je dospio u grob — ukoliko doista potječe iz razorenog groba.

II inv. br. 1063. Željezni bojni nož (T. VI, 3). Sačuvan je u cijeloj dužini, ali je sječivo prilično oštećeno. Hrbat noža je zadebljan i lagano zakrivljen; sječivo je također polukružno povijeno. Prijelaz sječiva u držak je četvrtastog presjeka, a završava kuglastim zadebljanjem. Presjek kratke drške je polukružan. Na kraju se nalazi jabučica koja nije pravilno okrugla, već donekle bikonična, zaobljenog donjeg dijela koji je, čini se, bio raščlanjen plitkim urezima (T. VI, 4). Vrh sječiva je cijeli sačuvan, dok mu je središnji dio oštećen. Dužina noža je 34 cm (dužina oštrice 28 cm, a drške 6 cm). Najveća sačuvana širina oštrice je 6 cm. Na nožu nisu vidljivi tragovi eventualnog savijanja.

Već je spomenuto da je nož nađen na Kuserbanj brijegu kod Donje Voće, prilikom rigolanja, te da je tada uništeno više grobova s priložima. Na osnovu bilježaka S. Vukovića može se zaključiti da se radilo o muškim i ženskim skeletnim grobovima. Ukoliko su podaci točni, radilo se ovdje o jednoj od prilično rijetkih skeletnih latenskodobnih nekropola. Sudeći pak prema podacima o uništenim i nestalim grobnim priložima, muški su grobovi (ili barem jedan dio njih) bili grobovi ratnika; i naš bojni nož predstavlja oružje ratnika s kojim je bio položen u grob.

Pojava bojnih noževa vezana je uz period srednjeg latena, a njihovo se trajanje u mlađim tipovima s plosnatom drškom nastavlja sve do početka historijskog perioda. Naš primjerak predstavljao bi u razvojnom putu bojnih noževa svakako stariji tip, na što upućuje presjek drške, kao i dva kuglasta zadebljanja. Bez obzira na mišljenje nekih autora da noževi s kuglastim za-

vršetkom predstavljaju starije tipove od onih s okruglom pločicom ili kolutom (S. PAHIĆ, 1966, 283, s navedenom literaturom), čini se da s obzirom na stanje istraživanja, za sada nije neophodno ove tipološke razlike vezati uz kronološke. Dakle, detaljnije kronološko određivanje noža s Kuserbanj Brijega nije moguće; no, noževi istog tipa iz Valične vasi (B. TERŽAN, 1975, T. 21 : 2) i Formina (S. PAHIĆ, 1966, T. 8 : 2) svrstavaju se u srednjolatsko razdoblje, uz pretpostavku njihovog trajanja i u mlađem latenu. S obzirom na zakrivljenost hrpta može se naš nož povezati s nožem iz Pleterja (S. PAHIĆ, 1966, T. 13 : 7), koji doduše nema kuglasto zadebljanje na prijelazu sječiva u dršku, ali s obzirom na dimenzije i sve ostale karakteristike pokazuje sličnost s našim primjerkom. Zakrivljenost hrpta navodi S. Pahić kao karakteristiku Lt C stupnja (S. PAHIĆ 1966, 283). Nož iz groba 10 u Brežicama tipološki odgovara našem, a datira se u 3. stupanj podjele slovenskog latena, odnosno u Lt C₂ (M. GUŠTIN 1980, sr. 58, T. XXXIX, 1), isto kao i sličan nož iz groba 1 u Velikom Mraševu (isti, 1977, 71, T. 8 : 3; S. ŠKALER, 1970, 154, T. III, 6). Skoro identičan primjerak našem, pogotovo u pogledu oblikovanja jabučice na kraju drške, predstavlja nož s Karaburme, (J. TODOROVIĆ, 1971, T. LVIII, 2; XCI, 52; isti 1968, T. XXXIII, 1, 147), iako je to rijedak primjerak s ukrašenim sječivom. J. Todorović ga datira u 1. st. pr. n. e. Osim nabrojenih, kao bojne noževe istog tipa treba spomenuti još i slijedeće: noževe iz groba 59 i 325 s Karaburme, datirane u III razdoblje — period kulturnog i ekonomskog prosperiteta, odnosno od 280—85. god. pr. n. e. prema kronološkoj podjeli Todorovića (isti, 1968, 117 i dalje); zatim nož iz groba 24 u Donjem Gradu u Osijeku (E. SPAJIC, 1956, 51, T. IX, 2), veliki nož iz Progara kod Zemuna koji je datiran u 2—1. st. pr. n. e. (J. TODOROVIĆ, 1971, 125, T. LVIII, 3). S područja sjeverozapadne Hrvatske poznat mi je samo nalaz iz Vojakovca kod Križevaca — fragmentirani bojni nož s jabučicom na kraju drške, koji se uz ostale nalaze s tog lokaliteta datira u horizont čakanovanih pojaseva (N. MAJNARIĆ-PANDŽIĆ, 49, T. XLVII, 3).

Rezimirajući sve dosad iznijeto, mislim da bojni nož s Kuserbanj Brijega treba vezati uz mlađu fazu srednjolatskog razdoblja, odnosno uz Filipov rani horizont čakanovanih pojaseva, što bi apsolutno-kronološki bilo označeno krajem 2. st. pr. n. e., a što nikako ne isključuje mogućnost korištenja ili polaganja u grob ovog noža i početkom 1. st. pr. n. e.

I mač s djelomično sačuvanim koricama, kao i bojni nož, predstavljaju oružje koje svakako treba vezati uz keltski etnikon. No, iako raspolažemo ovim nalazima tipičnim za keltsku latensku kulturu, ipak za sada ne možemo ništa reći o gustoći eventualne naseljenosti Kelta na području sjeverozapadne Hrvatske. Broj razorenih grobova na Kuserbanj Brijegu nam je nepoznat — dakle i tu nam manjka oslonac da zaključimo radi li se o nekoj većoj nekropoli (uz koju bi trebalo pretpostaviti i odgovarajuće naselje), ili je nekropolu činilo tek nekoliko grobova koji ne bi trebali nužno ukazivati na dugotrajniju naseljenost Kelta. Ova dva primjerka oružja u svakom slučaju dokazuju da na varaždinskom području treba računati s prisustvom keltskog etnikona. Radi li se o dugotrajnijoj naseljenosti keltskih Tauriska, ili su možda periferni izdanci plemena, naseljenog u današnjoj Dolenjskoj, samo zalazili u ove krajeve u svojim pomicanjima i kraćim pohodima?

Buduća će istraživanja dati odgovor na ova i još mnoga pitanja vezana uz keltsko-latensku kulturu varaždinskog područja.

LITERATURA:

- BRUNSMID, J. 1900: Prehistorijski predmeti željeznog doba iz Šarengrada u srijemskoj županiji. Latenski mač iz Šarengrada. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, 4 s. sv. 4; 68-70, Zagreb.
- DECHELETTE, J. 1914: Manuel d' archeologie II, archeologia celtique on protohistorique, Paris.
- DEGMEDŽIĆ, I. 1959: Poraz Boja i Tauriska na Tisi. Rad Vojvođanskih muzeja 8, 21-45, Novi Sad.
- ERCEGOVIĆ, S. 1961: Keltski konjanički grob s Gardoša u Zemunu. Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb, 3. ser. sv. 2, 125-139, Zagreb.
- FILIP, J. 1956: Keltove u srednje Evrope, Prag.
- FREY, O. - H. — GABROVEC, S. 1969: K latenski poselitvi Dolenjske. Arheološki vestnik 20, 7-27, Ljubljana.
- FULIR, M. 1968: Neka neistražena arheološka nalazišta donjeg Međimurja. Arheološki pregled 10, 234-237, Beograd.
- 1969: Neka neistražena arheološka nalazišta Doljnog Međimurja. Arheološki vestnik 20, 197-218, Ljubljana.
- GABROVEC, S. 1966: Srednjelatensko obdobje v Sloveniji. Arheološki vestnik 17, 169-243, Ljubljana. 1969: vidi FREY, O. - H., 1969.
- GARASANIN, M. 1963: Naoružanje i oprema keltskog ratnika. Vesnik Vojnog muzeja 8-9, 39-60, Beograd.
- 1965: Ka konfrontaciji pisanih i arheoloških izvora o Keltima u našoj zemlji. Materijali 3, 17-26, Novi Sad.
- GAVELA, B. 1952: Keltski opidum Židovar. Rad Vojvođanskih muzeja 1, 48-60, Novi Sad.
- GUSTIN, M. 1977: Relativna kronologija grobov »Mokronoške skupine«. Keltske študije, 67-103, Brežice.
- 1980: Dobva, Brežice — novi keltski grobovi. Arheološki pregled 21, 58-59, Beograd.
- KLAIĆ, V. 1906/7: Topografske sitnice. Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva, N. S. 9, 185-193, Zagreb.
- KNEZ, T. 1977: Keltski grobovi iz Roj pro Moravčak. Keltske študije, 105-125, Brežice.
- MAJNARIĆ-PANDEŽIĆ, N. 1966: Nalaz keltskog oružja iz Zemuna. Opuscula archaeologica 6, 5-15, Zagreb.
- 1970: Keltsko-latenska kultura u Slavoniji i Srijemu. Vinkovci.
- 1972/73: Kasnolatenski keltski grobovi iz Sotina. Vjesnik Arheološkog muzeja Zagreb, 3. serija, sv. 6-7, 55-75, Zagreb.
- 1978: Pregled istraživanja keltskolatenske kulture u sjevernoj Hrvatskoj. Arheološka istraživanja u sjeverozadnoj Hrvatskoj, 149-158, Zagreb.
- MALEZ, M. 1951: Mačkova špilja u Velikoj Sutinskoj. Opći speleološki prikaz. Naše planine 3/4-5, 118-130, Zagreb.
- 1967: Paleolit Velike pećine na Ravnoj Gori u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Arheološki radovi i rasprave JAZU 4-5, 7-68, Zagreb.
- 1974: Noviji rezultati istraživanja paleolitika u Velikoj pećini, Veternici i Šandalji. Arheološki radovi i rasprave JAZU 7, 7-13, Zagreb.
- 1979: Paleolitsko i mezolitsko doba u Hrvatskoj. Praistorija jugoslavenskih zemalja, I, 195-277, Sarajevo.
- PAHIĆ, S. 1966: Keltske najdbe v Podravju. Arheološki vestnik 17, 271-336, Ljubljana.
- PAULI, L. 1980: Das keltische Mitteleuropa vom 6. bis zum 2. Jahrhundert vor Chr. Die Kelten in Mitteleuropa, katalog izložbe, 25-37, Salzburg.
- PETRES, E. F. 1968: Zum Problem der gestempelten La Tene-zeitlichen Schwerter. Alba Regia 8-9, 23-35, Szekesfehervar.
- PETRU, P. 1958: Latenoidni enorezni noži iz rimske nekropole v Bobovku pri Kranju. Vesnik Vojnog muzeja 5, sv. 2, 263-266, Beograd.
- 1968: Vzhodnoalpski Taurisci. Arheološki vestnik 19, 357-373, Ljubljana.
- PITTIONI, R. 1954: Urgeschichte des österreichischen Raumes, 680 i dalje, Wien.
- 1980: Geschichte Österreichs. Urzeit, I/1 i I/2, Wien.
- SPAJIC, E. 1954: Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka, Osječki zbornik 4, 7-19, Osijek.
- 1956: Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka (nastavak). Osječki zbornik 6, 47-55, Osijek.
- 1962: Nalazište mlađeg željeznog doba s terena Osijeka. Osječki zbornik 8, 37-71, Osijek.
- SIMEK, M. 1980: Sigetec, Ludbreg — višeslojno naselje iz starijeg i mlađeg željeznog doba. Arheološki pregled 21, 47-49, Beograd.
- 1981: Arheološki lokalitet Varaždin — Brezje. Rezultati rekognosciranja tokom 1981. godine. Muzejski vjesnik 4, 4, 25-33, Varaždin.
- ŠKALER, S. 1970: Veliko Mraševo pri Podbočju. Konservatorska poročila. Varstvo spomenikov 13-14, 154-155, Ljubljana.

- SKRIBAR, V. 1976: Žgano srednjelatensko grobišće v Metliki. *Arheološki vestnik* 25/74, 319-353, Ljubljana.
- TACKENBERG, J. 1970: Ein spätlatenzeitlicher Schwertscheidenbeschlag aus Vrhnika (Nauportus) and seine Paralelen. *Adriatica praehistorica et antiqua*, 251-265, Zagreb.
- TERŽAN, B. 1975: Valična vas. *Arheološki vestnik* 24/73, 660-730, Ljubljana.
- TODOROVIĆ, J. 1956: Praistorijska nekropola na Rospi Cupriji kod Beograda. *Godišnjak Muzeja grada Beograda* 3, 27-62, Beograd.
- 1958: Dosadašnji nalazi keltskog oružja na teritoriji Srbije. *Vesnik Vojnog muzeja* 5, 24-34, Beograd.
- 1964: Prilog klasifikaciji i kronološkoj determinaciji keltskih kopalja. *Vesnik Vojnog muzeja* 10, 195-204, Beograd.
- 1965: Classification des oppes celtiques dans les Balkans et en Pannonie du sud. *Archeologia Iugoslavica* 6, 71-77, Beograd.
- 1966: Klasifikacija keltskih štitova otkrivenih u donjoj Panoniji i na Balkanskom poluostrvu. *Vesnik Vojnog muzeja* 11-12, 361-373, Beograd.
- 1968: Kelti u jugoistočnoj Evropi, Beograd.
- 1968a: Novi tip keltskog mača. *Vesnik Vojnog muzeja* 13-14, 343-346, Beograd.
- 1971: Katalog praistorijskih metalnih predmeta, Beograd.
- 1972: Praistorijska Karaburma I, Beograd.
- 1974: Skordisci- Beograd.
- TOMIČIĆ, Ž. 1968: Brezje kraj Varaždina — prehistorijsko i ranosrednjovjekovno nalazište. *Arheološki pregled* 10, 237-238, Beograd.
- 1969: Brezje, Varaždin — eneolitsko nalazište lasinjske kulture. *Arheološki pregled* 11, 31-33, Beograd.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1959: Keltski ratnički grob iz Batine. *Arheološki radovi i rasprave JAZU* 1, 281-297, Zagreb.
- 1974: Istraživanja tumulusa u Goričanu kod Čakovca. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. serija sv. 7, 133-134, Zagreb.
- VOUGA, P. 1923: *La Tene*, Leipzig.
- VUKOVIĆ, S. 1949: Zapisnici i bilješke o Mačkovoju spilji (Velikoj pećini), dokumentacija Gradskog muzeja Varaždin.
- 1949a: Prehistorijsko nalazište spilje Vindije. *Historijski zbornik* 2, 243-249, Zagreb.
- 1950: Paleolitska kamena industrija spilje Vindije. *Historijski zbornik* 3, 241-256, Zagreb.
- 1953: Pećina Vindija kao prehistorijska stanica. *Speleolog* 1/1, 23-29, Zagreb.
- 1954: Istraživanje pretpečinskog terena Vindije. *Speleolog* 2/1, 23-29, Zagreb.
- 1960: Državno dobro i cjepiljnjak »Šaulovec« — nalazište latenske keramike. *Zapisnik, dokumentacija Gradskog muzeja Varaždin*.
- 1963: Jalžabet — Bartolovec. *Zapisnici, dokumentacija Gradskog muzeja Varaždin*.
- 1968: Fantastično arheološko otkriće. *Varaždinske vijesti*, 23, 1214, 16, Varaždin.
- ZELLER, K. W. 1980: *Kriegswesen und Bewaffung der Kelten. Die Kelten in Mitteleuropa*, katalog izložbe, 111-132, Salzburg.

RUCKBLICK AUF ZWEI FUNDE DER KELTISCHEN STOSSWAFFEN

Im Fundus des Stadtmuseums Varaždin befinden sich nebst sonst wenigen Funden der jüngeren Eisenzeit (Abb. 1) auch zwei Exemplare keltischer Angriffswaffen: das Eisenschwert mit teilweise erhaltener Scheide und das eiserne Kriegsmesser. Beide Exemplare sind leider nur zufällige Funde, so dass uns wichtige Angaben enthalten bleiben, auf Grund welcher wir viel mehr über die chronologische Determination, über Begräbnisritus und — weil wir voraussetzen, dass beide Funde aus zerstörten keltischen Gräbern stammen auch über die übrigen Grabbeigaben erfahren könnten. Wenn auch der Wert der Funde bedeutend vermindert ist, versuchten wir trotzdem, uns auf typologische Charakteristiken wie auch auf ähnliche bekannte Funde stützend, Schwert und Kriegsmesser in eine bestimmte Zeitperiode einzuordnen. Dabei haben wir beide Funde als keltisch determiniert.

Das Eisenschwert (T. V, 1) wurde 1955 in einer noch teilweise erhaltenen Scheide aus Eisenblech (T. VI, 1a, 1b) im Strombett des Flusses Plitvica in der Nähe des Dorfes Bartolovec gefunden. Seine grundsätzlichen Merkmale sind: zweischneidige, 72 cm lange Klinge, linsenförmiger Durchschnitt der Klinge, leicht abgerundete Spitze. Der Dorn hat einen viereckigen Durchschnitt, geht in eine gerade

abgeschnittene Achsel über, an welcher sich ein sattelartiges Querstück befindet. Am oberen Teil der Klinge fanden wir einen Werkstattstempel von dreiblättriger Form (T. V, 2). In Bezug auf die Konturen des Stempels scheint es, dass man ihn in die Gruppe der sehr vereinfachten antropomorphen Stempel einordnen sollte (E. PETRES, 1967/68).

Ein grundsätzliches typologisches Merkmal der verhältnismässig schlecht erhaltenen Schwertscheide ist die asymmetrische Einrichtung zum Durchziehen von Riemen. Der Tragbügel hat die Form des Buchstaben T (T. VI, 2).

Es soll die Möglichkeit erwähnt werden, dass das Schwert ursprünglich gebogen war; an seiner Klinge wie auch an der Scheide sieht man eine entsprechende Beschädigung (T. V, 3). Das wurde weiterhin bedeuten, dass das Schwert aus einem Brandgrab stammen könnte. In Bezug auf einige Merkmale der späten mittleren, aber auch die ausgeprägten Charakteristiken der späten Latenezeit, haben wir Schwert und seine Scheide in die Abschlussphase des Filipschen Horizonts der gedellten Gürtelketten, bzw. in die Zeit um die Hälfte des 1. Jahrhunderts v.u.Z. eingeordnet (J. FILIP, 1956, 532).

Das eiserne Kriegsmesser hat eine geschwungene Klinge, einen verdickten Rücken und gebogenen Griff der mit einem bikonischen Kopf endet und dessen unterer Teil zergliedert ist (T. VI, 3, 4). Am Übergang der Klinge in der Griff ist eine kugelartige Verdickung. Die Länge des Messers beträgt 34 cm — Griff 6 cm, Schneide 28 cm. Das Messer wurde 1932 auf dem Kuserbanj-Berg beim Dorf Voća Donja gefunden, als durch das Umpflügen der Weinberge die keltische Nekropole vernichtet wurde. Auf Grund der Aufzeichnungen von S. Vuković kann man schliessen, dass es sich um männliche und weibliche Skelettgräber handelte. Messer, die typologisch unserem entsprechen, sind aus Valična Vas (B. TERŽAN, 1975, T. 21:2), Formin, Pleterje (S. PAHIĆ, 1968, T. 8:2; T. 13, 7), Brežice (M. GUŠTIN, 1980, T. XXXIX, 1), Karaburma (J. TODOROVIĆ, 1971, 125, T. LVII, 2), Donji grad — Osijek (E. SPAJIC, 1956, 51, T. IX, 2) usw. bekannt.

Indem wir uns schon auf bekannte Tatsachen über Typologie und Entwicklung keltischer Kriegsmesser wie auch auf ähnliche, zeitlich bestimmte Funde stützten, ordneten wir das Messer vom Kuserbanj-Berg in den frühen Horizont der gedellten Ketten nach Filips Definition ein, was wiederum absolut-chronologisch dem Ende des 2. Jahrhunderts v.u.Z. entsprechen würde. Jedoch soll man auch die Möglichkeit erwähnen, dass dieses Hiebmesser auch noch Anfang des 1. Jahrhunderts v.u.Z. benutzt und ins Grab gelegt werden konnte.

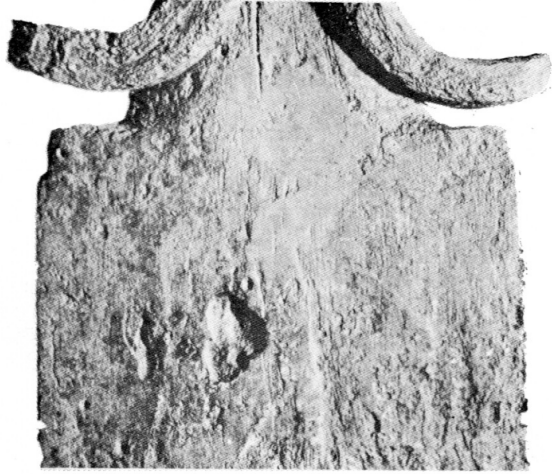
Das Schwert wie auch das Kriegsmesser stellen Waffen dar, die man auf jedem Fall mit keltischem Ethnikon verbinden soll. Auch wenn wir über diese für die keltisch-latenezeitliche Kultur typischen Funde verfügen können wir vorläufig nichts über die eventuelle Bevölkerungsdichte der Kelten im Bereich des nordwestlichen Kroatiens sagen. Die Zahl der zerstörten Gräber auf dem Kuserbanj-Berg ist uns unbekannt, also fehlt uns auch hier die Stütze, um zu entscheiden, ob es sich um eine grössere Nekropole handelte, neben der man auch entsprechende Siedlung voraussetzen müsste, oder ob Nekropole nur aus einigen Gräbern bestand, die nicht unbedingt auf eine länger andauernde Ansiedlung der Kelten hinzuweisen brauchte.

Diese beide Exemplare der Waffen beweisen auf jeden Fall, dass man in Varaždiner Bereich mit der Anwesenheit keltischen Ethnikons rechnen muss. Handelt es sich um länger andauernde Besiedlung keltischer Tauriskern oder kehrten periphere Sprosse des Stammes, angesiedelt im heutigen Unterkrain, vielleicht nur bei ihren Umzügen oder durch kurze Besuche in diese Gebiete ein? (I. DEG-MEDŽIĆ, 1959; M. GARASANIN, 1965; P. PETRU, 1968; V. KLAJČ, 1906/7).

Die künftigen Forschungen werden Antwort auf diese wie auch andere Fragen geben, die mit der keltisch-latenezeitlichen Kultur des Varaždiner Bereiches verbunden sind.

1

2

3

1a

1b

2

3

4